

ЖАНР ОГЛЯДУ В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИКОЛИ ЄВШАНА

Оксана Борис

Природа літературної критики – питання, на яке серед науковців досі нема єдиної відповіді. Ще більше дискусійних моментів містить і питання її жанрової своєрідності.

Кілька вже існуючих принципів класифікації літературно-критичних жанрів (за методом аналізу, за літературними формами, за об'ємом охопленого матеріалу) не є абсолютними. Тому не є зайвими пошуки інших (доцільних з того чи іншого погляду).

Класичні жанри літературної критики – рецензія, портрет, огляд – спрямовані на всебічний і ґрунтовний аналіз літературного явища.

Якщо предметом рецензії є окремий конкретний художній твір, у портреті знаходить відображення індивідуальність, творче обличчя митця, то предметом огляду є і літературний процес в найрізноманітніших аспектах. На останньому ми і зупинимось, звернувшись до еволюції жанру літературно-критичного огляду в творчості Миколи Євшана, критика, котрий жив на початку ХХ ст., в епоху, коли цей жанр був дуже актуальний. Він володів майстерністю панорамного охоплення літературного процесу в той історичний момент, коли цей процес був надзвичайно рухливим і динамічним.

Ім'я молодого дослідника тісно пов'язане із заснуванням у 1909 р. в Києві часопису «Українська Хата». Три найвизначніші постаті журналу – Микола Євшан (Федюшка), М. Сріблянський (Микита Шаповал) та Андрій Товкачевський – ґрунтуючи свої погляди на засадах неоромантичної естетики, намагалися вивести літературу поза рамки усталених норм і традицій, модернізувати культуру шляхом «переорієнтації українського інтелектуального життя» [3; 129].

Зміни, які прийшли в літературу, спричинилися до руйнування старої системи жанрів літературної критики, вони опинилися у стані дифузії, структурної перебудови.

Критичний погляд за попередньою позитивістичною традицією подавався у строгій хронологічній послідовності, критики вдавалися до

парафрази, звертаючись до сюжету твору. Ці відомості часто перетворювалися в скупі безбарвну фактографію.

Змінювалася епоха, а разом з нею і смаки. Критикові було важко схопити обриси багатогранного літературного процесу. Тому огляд почав доповнюватися імпресіоністичними елементами – дослідник висловлював власні враження і філософську інтерпретацію творів. Автор спрямовував оглядову статтю на всебічний і ґрунтовний аналіз літературного явища, відмовляючись від позитивістичної традиції, коли літературний процес отримував вигляд кістяка, скелета.

Жанр огляду і його різновиди – «наймобільніші вияви оцінної літературно-критичної діяльності» [1; 13] – Микола Євшан використував надзвичайно виважено. Завдання цього жанру дослідник вбачав не у загальній реєстрації подій літературного життя, а в пошуку «...зв'язку кожного твору з атмосферою громадською, з пульсом життя... чи поступила літературна думка вперед, чи зробила крок назад? Що причинилося до її інтенсивності, а що стояло на перешкоді? Які можна мати вигляди на будучність?» [2; 239].

Диференціюючи літературний процес на явища малоцікаві і посередні, Євшан душею відпочивав на островах творчості провідних осіб – Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського. Цим самим критик обґрунтовував думку, що література – храм, куди можуть входити лише обранці – митці великого творчого обдарування, «що б могло стати для нас капіталом, мало вартість тривкішу, лишилося на даліші роки і десятиліття» [2; 240].

Протиставлення літературних спроб початківців і здобутків досвідчених авторів знаходимо в оглядових статтях молодого дослідника дуже часто. На його думку, це мало підштовхувати до нових творчих пошуків метрів літератури і спрямовувати літературну молодь на шлях самовдосконалення. Повнокровне життя літератури у різноманітних проявах найбільше хвилювало Миколу Євшана. Не випадковим є те, що дослідження він будував на основі жанрового аналізу – драма, проза, лірика («Дещо про українське письменство в Галичині за 1908 рік», «Куди ми прийшли?»). Проте, дотримуючись жанрового і хронологічного принципу, критик все ж таки унікав якоїсь певної схематичності у побудові огляду. Адже живий організм сучасного літературного процесу не можна втиснути у жодні рамки. Таємниця життя літератури, вважав автор, у тому, щоб письменник «показав нам душу, показав

вхід до неї...» [2; 237], дав ту опору як читачеві, так і своєму творові, яка допомагає протистояти натискові «вульгарного несмаку вулиці» [2; 241]. Інакше «маємо щораз більше пози, мертвеччини, цвинтарної атмосфери» [2; 243].

Вдале поєднання у критиці Євшана елементів рецензії, есе, статті-фейлетону та памфлету, проблемної статті, дозволило розширити рамки літературно-критичного огляду. Таким чином описово-інформативне дослідження змінилося на етюд з гостро полемічною інтригою. Яскравим прикладом позитивної метаморфози є огляд «Куди ми прийшли?».

Хронологічний принцип у цьому огляді переростає в концепцію боротьби поколінь, які завжди протиставляються, а часто і гостро критикуються: «...молоді письменники споганили всю красу, зовсім не вміють писати» [2; 249]. «Вони [старші] хотіли або хочуть тепер удержатися з своїм товаром, маловартним навіть 50 літ тому назад» [2; 248]. Такого роду звинувачення мали на меті викликати опір творчої інтелігенції і підштовхувати її до нових пошуків у царині літератури і культури.

Критик миттєво ловив талановиті спроби літературної молоді і боляче реагував на втрату вже відомими авторами оригінальності. Невтомна праця над своїм талантом, над власними почуттями й емоціями – єдиний шлях до самовдосконалення. Постійний пошук, бажання досягнути нове – рухають творчість, призвичаюють митця до витривалості: «...не може бути і вчора, і сьогодні, й завтра той самий письменник, він мусить бути змінюваний все новими силами... Горизонти літератури змінюються так само, як горизонти життя» [2; 275].

Окрім досконалого володіння авторами мистецтвом слова, дослідника хвилювали етичні й естетичні ідеали, які почали проникати в літературу, поширюватися у колах інтелігенції. Адже у небезпеці опинилася внутрішня культура. Так Микола Євшан критикував тенденцію необґрунтованого вживання «я» і «ми» в поезії: «Як «я», одиниця могла абсолютно нічого не робити і тому вона блудний син, але як «ми» вона горда, самовпевнена, безсоромна!» [2; 349]. Література, на думку дослідника, має бути «сумлінням цілого процесу» [2; 275]. Тому літературно-критичний огляд, доповнений роздумами автора на морально-етичну тему, набирал вдумливих, повчальних інтонацій: «Культура естетична... дійшла до застою, до того пункту, де або треба капітулю-

вати, або починаючи від самого початку працю над самовихованням» [2; 240]. Такі зауваження з боку ще зовсім молодого критика дратували письменників старшого покоління, ставали темою дискусій у колах інтелігенції. Однак Євшан твердо відстоював позицію, що література це святиня, з якою не можна поводитися абияк ні письменникові, ні читачеві, а тим більше – критикові. Вони – не господарі у храмі мистецтва, а його жерці. Тому їх завдання – берегти його, а отже, – співпрацювати, допомагаючи один одному.

Цікавим є той факт, що концентруючи увагу на творі, критик не вдавався до переказування зображуваної події, що зустрічалося неодноразово в оглядах критиків-позитивістів. Цим самим він «віддавав належне» читачеві, змушуючи самостійно знайомитися з новою літературою. Дослідник органічно не сприймав поняття позитивного чи негативного героя, сприятливих чи несприятливих обставин. Людина є багатогранною. І тому однозначних параметрів для оцінки людської сутності немає.

Не випадковим, мабуть, є те, що в оглядах «Дещо про українське письменство в Галичині за 1908 рік» та «Куди ми прийшли?» критик спочатку розглянув драматургію (прообраз складної реальності життя), прозу (зовнішнє сприйняття світу людиною), аж тоді – поезію (дзеркало людської душі). При цьому саме театрові відводиться особлива роль «реформатора смаку артистичного» [2; 236].

Одне з найважливіших завдань літературної критики – виховувати читача – Євшан намагався здійснити, використовуючи різноманітні підходи до побудови оглядової статті.

Незаперечним фактом є емоційна насиченість оглядів, яка скерована впливати на підсвідомість і почуття читача, не дозволить йому залишитися осторонь літературних баталій. Однак ця емоційність ніколи не впадає в сентиментальність, а лише додає суворому науковому стилеві трохи чуттєвості. Живе зацікавлення викликає аналіз лірики, наприклад, Максима Рильського: «...вложив в свою першу збірку всю свою ніжність душі та зароди молодечої драми, що робить його поезію глибоко пережитою, а разом свіжою та невинною, як мрія» [2; 244].

Вражає також дисципліна думки, чіткість формулювань, що часом межує з різкістю, але ніколи не ображає особистість письменника «...все можна про нашу нову літературу говорити, навіть найбільше остро та неприхильно, але перше всього треба її знати і ...любити» [2;

285] – ґрунтуючи свої погляди на засадах неоромантичної естетики, – зауважив Євшан.

Вільний виклад у стилі довірливої бесіди в колі однодумців створює відчуття «інтелектуальної рівноваги» у «трикутнику»: автор – критик – читач. Цим самим дослідник намагався створити таку атмосферу, в якій кожен з членів цього «трикутника» повинен прагнути самовдосконалення. Ситуація доби неоромантизму і модернізму вимагала нових підходів і методів впливу на свідомість нації. Тому критик у центрі оглядової статті ставить проблему самоцінності людського «я», самовиховання морально стійкої і духовно багатой цілісної особистості. Ключовими словами є «душа», «серце» і «сила»: «знавець душі людської» [2; 236], «побіч вражіннів своєї душі – прислухання до чужих душ» [2; 238]; «в серці носить тугу» [2; 237]; «світло серця», «голос серця» [2; 238]; «свою силу здобув собі» [2; 244], «сильна внутрішня логіка» [2; 245]. При цьому Микола Євшан категорично виступав проти будь-якої заангажованості мистецтва: «...хто... підпорядковує творчу особу навіть найбільше симпатичним ідеалам – не артист!» [2; 241].

Окрім власних зауважень дослідник часто вдавався до яскравих описів-аналогій, зіставлення, подавав оцінку інших критиків. Наприклад, Михайла Яцкова.

Зважаючи на необізнаність читацької аудиторії з усіма аспектами літературного життя, критик намагався подати цілісну картину літературного процесу, кожен новий твір згадується нерозривно з контекстом попереднього творчого шляху автора. Проте, така концепція побудови літературно-критичного огляду не збивається на багатослів'я. Євшан уникав надто великої за розміром оглядової статті, оскільки і цей факт не раз відштовхував читача. Емоційно наснажена, схвильована розповідь завершується дослідженням проблеми, спільної для всіх творів чи групи літераторів, нагадуючи майстерно виконаний музичний твір. Не зважаючи на гострі зауваження і різкі закиди письменникам, критик ніколи не висловлював розчарування. Навпаки – він запевняв, «...що стоїмо на певній дорозі... завоювання того, щоб стояти поруч з літературою других народів, ...щоб сказати і своє слово» [2; 239].

Усі дослідження Миколи Євшана перейняті єдиною думкою: всюди повинна панувати Гармонія – в житті природи і в житті людини.

Літературний процес і його розвиток залежить не лише від гармонійного розвитку усіх літературних жанрів, але і від гармонії в уже згадуваному «трикутнику»: автор – критик – читач. А об'єднуються всі ці складники довкола ключового поняття – мистецького твору.

Найважливішим досягненням молодого критика у розвитку жанру літературно-критичного огляду було те, що до його створення Євшан підходив із погляду художника, а не лише хронолога: «...літературні факти за якийсь час, то не такий цікавий нам... менше або більше повний реєстр, а те, що за ними криється, тло життєве, на якому вони вирости» [2; 239]. Збагачення огляду іншими елементами, на думку дослідника, було викликане необхідним процесом оновлення, який розпочався в літературознавчій науці. В добу неоромантизму і модернізму Микола Євшан розробив стратегію побудови оглядової статті на основі теорії індивідуальності. Вона полягала у пошуку «золотих зерен» – творчих особистостей, які становлять найбільший здобуток літературного процесу цього періоду. Сміливі кроки до співпраці критика з письменником і читачем принесли позитивні зрушення у жанрову систему літературної критики, зокрема у розвиток двох інших опорних жанрів – портрета і рецензії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття) – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999 – 224 с.
2. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика /Упорядник Н. Шумило – К.: Основи, 1998 – 658 с.
3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – К.: Либідь, 1999 – 447 с.